УДК 811.161.2

Клепикова О. В.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУЧАСНОГО ҐЕНДЕРНОГО МИСЛЕННЯ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ У ТВОРАХ СУЧАСНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПРОЗИ

У статті розглядаються особливості сучасного ґендерного мислення, яке знайшло своє відображення у творах сучасних українських письменників. Зроблено акцент на відображенні ґендерної проблематики соціокультурної сфери сучасності. Розглянуто проблему ґендерних відносин та формування їх стереотипів у процесі виховання молоді на прикладі творів сучасної української літератури. Зроблено теоретичний аналіз проблеми та визначення ґендерних стереотипів у процесі соціальної комунікації. Розглянуто ґендерні стереотипи як один із видів соціальних стереотипів.

Ключові слова: *молодіжна проза, ґендерне мислення, соціокультурна сфера, маскулінність, фемінність, ґендерні відносини, ґендерні стереотипи.*

В статье рассматриваются особенности современного гендерного мышления, которое нашло свое отражение в произведениях современных украинских писателей. Сделан акцент на гендерной проблематике социокультурной сферы современности. Рассмотрена проблема гендерных отношений и формирование стереотипов в процессе воспитания молодежи на примере произведений современной украинской литературы. Осуществлен теоретический анализ проблемы и определение гендерных стереотипов в процессе социальной коммуникации. Рассмотрены гендерные стереотипы как один из видов социальных стереотипов.

Ключевые слова: *молодежная проза, гендерное мышление, социокультурная сфера, маскулинность, фемининность, гендерные отношения, гендерные стереотипы.*

This article discusses features of the modern gender thinking, which is reflected in the works of modern Ukrainian writers. Emphasis on gender-related social and cultural spheres of modern times. The problem of gender relations and the stereotypes formation in the process of educating the youth on the modern Ukrainian literature works example. Carried out a theoretical analysis of problems and definition of gender stereotypes in the process of social communication. Examined gender stereotypes as a form of social stereotypes.

Key words: *Youth fiction, gender thinking, socio-cultural sphere, masculinity, femininity, gender relations and gender stereotypes.*

Прочитання творів художньої літератури в рамках ґендерного мислення дозволяє поглибити знання про реалізацію в художньому тексті закріплених у суспільстві ґендерних стереотипів, співвіднесених із поняттями «жіночне» і «чоловіче». Гендерне сприйняття комунікативної поведінки особистості сприяє більш глибокому розумінню явищ соціального життя, інтерпретації їх з урахуванням ґендерної диференціації. Все це сприяє й більш повному проникненню в зміст художніх текстів, що репрезентують символи жіночого досвіду. У сучасній художній літературі спостерігається явище ґендерної стилізації, тобто розширення кордонів стилю за рахунок зміни ґендерної ідентичності оповідача. Таке явище пов'язане з боротьбою за позиціонування жінок-письменниць у літературному процесі, із бажанням бути визнаними в літературному світі. З іншого боку, це своєрідний спосіб самовираження, самопрезентації жінки-літератора, що допускає «гру в зміну статі» заради отримання нового художнього досвіду й достовірного зображення життя чоловіка з усіма його почуттями й переживаннями.

Формування певного способу життя молоді в тому числі й такого, невід'ємною частиною якого стає високий рівень ґендерного виховання, відбувається за тими ж закономірностями розвитку індивіда, за якими здійснюється процес соціалізації особистості взагалі, а також визначаються ґендерні стереотипи у процесі виховання цієї особистості. Тому теоретичні стереотипи ґендерного виховання доцільно розглядати у контексті соціалізації молодої людини взагалі та ґендерних стереотипів виховання зокрема. Сучасна наукова думка знаходиться на тому етапі свого розвитку, коли з'являються нові фактори, які впливають на систему

ролей та поведінку особистості в сучасному світі. Серед таких факторів, що охоплюють різні сфери суспільного життя, є фактор статі. Цей фактор визначає стать як сукупність фізіологічних та анатомічних особливостей, які людина отримує від природи. Очевидним є, що стать відіграє не тільки біологічну, а й соціальну роль. Закономірно з'являється визначення окремої соціальної статі – ґендеру, що є вираженням поняття системи ролей та відносин між чоловіками й жінками в суспільстві, як соціальними об'єктами [5, с. 64].

Проблема ґендерних відносин та формування їх стереотипів у процесі виховання молоді стала актуальною з кінця XX століття. Проблема ґендеру розглядається в роботах С. Ф. Хрисанової, О. А. Величко, Т. П. Голованової, Г. В. Запорожець, О. Б. Петренко та ін. Аналізуючи визначення поняття ґендер, вчені прийшли до більш глибокого його розуміння, а саме до ролі ґендерних стереотипів поведінки у процесі виховання.

Існування ґендеру підкреслює соціальні аспекти статі і пов'язані з нею стереотипи, які безпосередньо впливають на поведінку і самоідентифікацію особистості, а отже і потребують ретельного дослідження. У роботах іноземних дослідників A. Oakley, A. Huston, B. Ichroeder, M. Komarovsky, C. Thrall розглядається питання ґендерних ролей та стереотипів у суспільстві. Так, A. Oakley твердить, що «… суспільство організоване навколо переконання, що відмінності між статтями більш значущі, ніж ті, які у них є спільні. Коли намагаються визначити цю різницю в термінах «природних» відмінностей, то відбувається змішування двох різних процесів: тенденція розрізнити стать і тенденція розрізнити спосіб існування статі. Перший є дійсно постійною рисою людського суспільства, але другий – ні. І тому необхідно розрізняти стать і ґендер, якщо статеві відмінності мають природне походження, то другі – мають своє джерело в культурі, а не в природі» [2, с. 22].

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз проблеми та окреслення кола ґендерних стереотипів у процесі соціальної комунікації на матеріалі літературних творів сучасної української літератури. Поняття стереотип походить від грецького «stereos» (твердий, об'ємний) та «tynos» (відбиток), який був використаний вперше в 1798 році для опису процесу друкування. Вперше як науковий термін стереотип був запропонований у 1922 році після виходу у світ книги американського дослідника Уолтера Ліпммана «Суспільна думка». За У. Ліпмманом, стереотип – це упереджені погляди, які рішуче керують процесом сприйняття. Пізніше з'явилися дослідження стереотипів, що проводилися вченими різних країн, внаслідок чого було сформульовано ряд визначень, що стосувалися соціальних стереотипів.

Так під соціальними стереотипами розумілась «схильність сприймаючого суб'єкта легко та швидко підпорядковувати сприймаючу людину в певній категорії в залежності від віку, етичної приналежності, національності і професії, тим самим присвоювати їй якості, які вважаються типовими для людей цієї категорії» [1, с. 95].

Ґендерні стереотипи – це один із різновидів соціальних стереотипів, в основі яких лежить уявлення суспільства про «маскулінне» – чоловіче та «фемінне» – жіноче. Тобто, це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення про місце і ролі жінок і чоловіків у суспільстві [2, с. 20]. Основні ґендерні характеристики можуть змінюватися. Незалежно від біологічної статі індивід може демонструвати як жіночі, так і чоловічі риси. Наприклад, чоловік може бути ніжним, лагідним, але при цьому він не стане менш чоловічним. У той же час жінка може бути більш наполегливою, амбіційною, але не менш жіночною. Укорінення ґендерних стереотипів у свідомості людей яскраво прослідковується у виховному процесі сімейних стосунків.

Як виявилось, стереотипи фемінності мають стійке ядро – це комплекс уявлень, суджень про риси, що становлять суть жіночності. Це думки і судження про зовнішність та особливості способу життя і трудових навичок, які пов'язані з виконанням статевої ролі. Для дівчат це такі риси, як чутливість емоційного сприйняття, пластичність натури; риси турботливої матері, ніжної дружини.

Таким чином, нам здається, що зміни у статево-рольових стереотипах відображають соціально-економічні зрушення в суспільстві, які висувають жінці нові вимоги. Дослідження показують, що сьогодні не можна уявити фемінність як ортогональний вимір особистості. Тому ми маємо підставу стверджувати, що на сучасному етапі в модулі фемінності відбуваються зміни, які свідчать про те, що з'явився новий статево-рольовий андрогенний тип, тобто такий, який має риси, як маскулінного, так і фемінного типу.

Інша тенденція сучасних досліджень – перехід від аналізу індивідуально-психологічних характеристик до особистісно-ситуаційній взаємодії. Як вказує І. С. Кон, шкали маскулінності й фемінності співвідносяться, з одного боку, з індивідуально-психологічними властивостями, а з іншого боку – із соціальними визначеннями статі й статево-рольовими приписами, прийнятими в певному соціальному середовищі. Так, ступінь твердості статево-рольових установок може корелювати як із загальною ригідністю установок і поведінки, виступаючи властивістю індивідуального характеру, так і з функцією системи приписів, наприклад, з видом діяльності, що має жорсткі статево-рольові правила.

Немає практично жодної з відомих теорій особистості, яка б не розглядала закономірності чоловічої й жіночої психології як характеристик сутності особистості. Фемінність і маскулінність поряд з ідентичністю вважаються дуже істотними характеристиками особистості, що визначають ґендерні особливості особистості, вважаються ознаками мужності чи жіночності.

Проблема «маскулінності-фемінності» висвітила три важливі обставини. По-перше, чоловіки й жінки мають різні ступені маскулінності й фемінності. Вони можуть бути більш-менш маскулінними, фемінінними або андрогінними, які поєднують у собі «чоловічі» і «жіночі» властивості особистості. По-

друге, чоловічі й жіночі властивості багатогранні: «чоловіча» структура може сполучатися із «жіночими» якостями, характеристиками, почуттями й навпаки. По-третє, стереотипні уявлення про маскулінність та фемінінність формуються на життєвому здоровому глузді й емпіричному досвіді. З безлічі психологічних рис характеру, носієм яких є кожна людина, можна виділити деякі, традиційно приписувані чоловічій (лідерство, активність тощо) або жіночій (поступливість, м'якість) соціальної ролі. Інші ж є універсальними, не прив'язаними до проявів жіночої або чоловічої психології.

Проблема стереотипного уявлення про маскулінність та фемінність знайшла свій подальший розвиток в літературі, так як остання є дзеркалом сучасних соціальних процесів. Найяскравіше процес становлення жіночої самоідентифікації виявлений у жіночій прозі. В сучасній літературній феміністичній критиці прийнято співвідносити жіночу інакшість з процесом самовідновлення культури у кризових соціокультурних ситуаціях. Для позначення масового характеру згаданого явища Еліс Жардін, наприклад, вводить наочно-влучне поняття гінезис. Описана Жардін ситуація видається природною для української літератури початку 2000-х років. Жінки-прозаїки є знаковим і деякою мірою передбачуваним явищем, яке зумовлене специфікою сучасного літературного процесу як постколоніального етапу буття національної літератури.

Мотив «проблемної статі» виявляється запитаним і в новій українській прозі, принаймні, карнавальний його аспект. Пригадаймо хоча б новоспечений андроґінний інтерактив (за авторським визначенням) Ірени Карпи «Полювання в Гельсінкі». Андроґінність, про яку йдеться у Карпи, а тим паче у Денисенко, не є безстатевістю, вона не нівелює, а підкреслює дихотомію статей.

Основу роману Лариси Денисенко складає розповсюджений, напрочуд життєвий у світовій літературі мотив авантюрного ґендерно маркованого переодягання. Головний герой – трансвестит Еріка/Ерік, котрий має проблемні стосунки із матір'ю і очевидні вади соціалізації, на деякий час оселяється у сліпої дівчини Міри, яку благополучно закохує в себе, водночас приймаючи залицяння її брата. Сенс життя Еріка(и) – гра, переодягання: розлогі описи його костюмів, реальних і метафоричних, займають не одну сторінку роману. Прозорого широко експлуатованого символічного змісту набуває в тексті Денисенко постать «Старигана Хема»: він є втіленням конфлікту поколінь (як ідеал повоєнної генерації, в тому числі і матері Еріка) й уособленням традиційної маскулінності, на противагу якій діє, руйнуючий шаблони ґендерної ідентичності, Ерік.

У кожної людини виникає бажання відчути себе в тілі протилежної статі. Але у світі все розділено на чоловіче та жіноче. Чи легко чоловікові блазнювати в ролі жінки. Чи зможе жінка-письменниця «позабавлятись» над двостатевим героєм свого роману. Саме забавкам над плоттю і кров'ю незвичайних героїв присвятила Лариса Денисенко свій дебютний роман «Забавки з плоті та крові».

«Забавки з плоті та крові» складаються з десяти новел. Насправді ж у романі є дві голови. Чоловіча голова – це голова дивакуватого Еріка, якого з дитинства робить блазнем рідна мати через власні фанатичні симпатії до постаті Ернеста Гемінгвея. Жіноча голова – це голова сліпої дівчини Міри, родина якої повна власних дивацтв. Еріку спадає на думку погратись власною статтю, точніше – своєю зовнішністю, яка на перший погляд не здатна визначити статеву приналежність людини. «Мене називають модником. Я дуже люблю епатувати представників людства. Власних громадян, іноземців і ще тих, «хто самі люди не місцеві». На мене завжди хтось дивиться. Інколи я думаю, що я досконалий і що на мене приємно дивитися» [4, с. 15].

Міра, відірвана від життя через сліпоту, співає на Андріївському узвозі задля «соціалізації». «Коли я наблизився до дівчини, побачив, що в неї руде, зібране у хвіст волосся, здаля воно видавалось темним, такого кольору буває пиво. Цікаво. Співає собі, наче це її не обходить. Нічого її не стосується, ні цей дощ, ні маленький крадій, ні я, така собі гарна пані» [4, с. 20]. В такий спосіб Міра знайомиться з Еріком. Тобто дівчиною Ерікою, яка не має власного житла і відтепер житиме з Мірою, ставши пізніше її кращою подругою чи другом в спідниці.

Л. Денисенко вдається до хитрощів заселення читача в голову героя, де розташувавшись в умовах придатних до життя, читач стає духом совісті героя. Герої відверті не один перед одним, а перед собою. Внутрішні діалоги – це, в першу чергу, зізнання собі та своїй совісті, тобто читачеві. В думках Міри та Еріки випливають згадки з дитинства, обмін враженнями, внутрішні хвилювання. Часом вони однакові за змістом, але передаються очима двох різних людей. Життя героїв нагадує нескінченну гру, карнавал із зміною соціальних ролей і статі: Міра та Еріка здогадуються, які думки заселились в головах один одного, мило товаришують та розділяють біль страхів і бажань, й, без сумніву, багато пліткують. А куди без цього в жіночому товаристві? В цих моментах авторка порівнює та протиставляє дві статі, аналізує, робить висновки вустами героїв. Монологи Еріки є чоловічим баченням жіночої сутності.

Потяг на рівні симпатії змушує Еріка/Еріку зізнатись у своїй статевій приналежності. Зізнання вийшло чистосердечне і емпіричне, а як з сліпою дівчиною по іншому?! «Я роздягнувся. Я абсолютно голий. Ти можеш торкатися мого тіла, вивчати його стільки, скільки тобі потрібно. Ти – доросла жінка, і все зрозумієш. Для того, щоб перевірити, усвідомити, зрозуміти, чоловік я чи хтось інший, тобі не потрібні очі, для цього цілком достатньо рук» [4, с. 164].

Книжка Лариси Денисенко «Забавки з плоті та крові» насправді зіткана з речей, котрі людина все ж одного разу наважується розповісти або просто хоче про них послухати зі сторони. Найлегше уявити себе трішки осторонь, але так, щоб усе було видно і усе було чути; приміром на дивані чи у парку. Саме там, де більшості вдаються найвідвертіші монологи та найглибші роздуми, відкриття свого «колись» вдруге, та зародження чогось уперше в житті. Любов до

новели вривається досить різко, обірвавши її наче кінострічку, якраз у той момент, коли здається, що найцікавіший момент вже не настане.

Не обов'язково шукати раціональні пояснення тому, що можна сприйняти на віру. Наприклад, чому Ерік – хлопець, котрий ідентифікує себе весь час як особа чоловічої статі, переодягається у доволі розпусний жіночий костюм. Як це, нехай навіть і сліпа Міра, із гострим слухом, і гострим розумом не здогадується про правду, і чому навіть її прискіпливий, шершавий, але приємний, як молода чоловіча борода, брат Рудий теж нічого не підозрює. Просто підлітки – це ті, котрі ще дещо сприймають на віру, керуючись, приміром, принципом «Ми ж подруги». Річ у тому, що попри жорсткі принципи, раціоналізм і цинізм, дорослі люди з притаманними їм звичками можуть жити, як це роблять герої новели, дещо абсурдним життям: «Якщо ж один раз у місяць ти виходиш із дому, вдихаєш залишки кисню і починаєш щось наспівувати…» [4, с. 76], чи розставляти банки із березовим соком, чи панічно боятись грубих тіток на велосипедах, то «… в тебе все добре» [4, с. 77]. Добре, коли все ще смієшся з незамислуватих жартів, не довіряєш іграшковим тиграм, особливо на ім'я Яничар і витягуєш, як коралі, на Андріївському узвозі спогади із забутими під ліжком іграшками.

Декларований Л. Денисенко жанр «Забавок з плоті та крові» як молодіжний роман зрозумілим чином провокує порівняння її тексту із уже існуючими зразками жанру в найновітнішій українській літературі, як то «Зелена Маргарита» Світлани Пиркало чи «Місто уповільненої дії» Анатолія Дністрового. Примат театральності, ігровий момент є складовою мотиву бісексуальності та андрогінності. Текст роману – це сповідь чоловіка, якому довелося народитися жінкою. В наведених творах визначеними є основні складові «ідеологічної надбудови» тексту – фізіологічність, андрогінність та сповідальність.

На сьогодні в особі роману «Забавки з плоті і крові» ми маємо один із перших в Україні прикладів книжкової серії концептуального типу, котра виділяє в літературному процесі явище ґендерного переосмислення стереотипів і норм соціальної комунікації і утворює для нього недвозначну форму. І знаковим відповідно до специфіки сучасного українського літературного процесу є те, що йдеться саме про «жіночу» прозу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. С. Психологічні дослідження соціальних стереотипів / В. С. Агеєва // Питання психології. – 1986. – № 1. – С. 95.
2. Горностай П. П. Ґендерний розвиток та ґендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації / Павло Петрович Горностай // Ґендерні студії: освітні перспективи : [навч.-метод, матеріали]. – К. : Вид-во «Фоліант», 2003. – С. 5–21.
3. Горностай П. П. Основи теорії ґендеру : [навчальний посібник] / Павло Петрович Горностай. – К. : К.І.С., 2004. – С. 132–156.
4. Денисенко Л. В. Забавки з плоті і крові / Лариса Валеріївна Денисенко. – К. : Кальварія, 2003. – 224 с.
5. Кльоцина І. С. Від психології статі – до ґендерних досліджень / І. С. Кльоцина // Питання психології. – 2003. – № 1. – С. 61–78.
6. Попова Л. В. Проблеми самореалізації талановитих жінок / Л. В. Попова // Питання психології. – 1996. – № 2. – С. 90.

© Клепикова О. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 20.05.2012 р.